

Демографски преглед

Београд

Година XVIII

Број 67/2018

СТАРОСНИ МОДЕЛ РАЂАЊА СРБИЈЕ И ДРЖАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Сагледавање одлика старосног модела рађања доприноси да на један прецизнији начин трагамо за одговорима наглих промена у репродуктивном понашању одређене популације. У фокусу броја 67, *Демографски преглед* разматра сличности и разлике у старосном моделу рађања у Србији (без података за АП Косово и Метохија) и земљама чланицама Европске уније (ЕУ-28). Анализа може указати на специфичности репродуктивног модела жена у Србији, раширеност феномена недовољног рађања и на евентуални правац друштвеног деловања.

Најзначајније карактеристике савременог модела репродукције, попут: усвајања ниских репродуктивних норми, све присутнијих феномена одлагања рађања и повећања старости мајки при рођењу, демографски гледано, условиле су да питање репродукције постане једно од примарних интереса савременог друштва.

Данас, готово све европске земље карактерише ниво фертилитета који у ранијим теоријским разматрањима није претпостављен ни за доњу границу рађања. Бројни су фактори који се налазе у основи савременог репродуктивног понашања, чији се утицај манифестовао преко промена у старосном моделу рађања. Економски фактор се често позиционира као одлучујући у мотивационом погледу и ставља се у први план, међутим, склоп друштвених промена, који у најширем смислу обједињује промену вредносних и нормативних система, директно се пројектовао на померање животних и породичних циклуса и одлагање рађања. Структурне препреке (незадовољавајући животни стандард, незапосленост, нерегулисано стамбено питање, и други) доводе се у везу са променама у репродуктивном понашању земаља које се налазе у процесу транзиције социо-економског система, где се може сврстати и Србија. У научном и јавном дискурсу више пута су наведени најважнији услови, који су иницирали промене у репродуктивном понашању становништва. У крајњој инстанци могу се свести на универзалне факторе економске и социо-психолошке природе, чему треба додати и демографске (посебно промене у обиму и старосној структури репродуктивног континента, односно жена узроста 15-49 година).

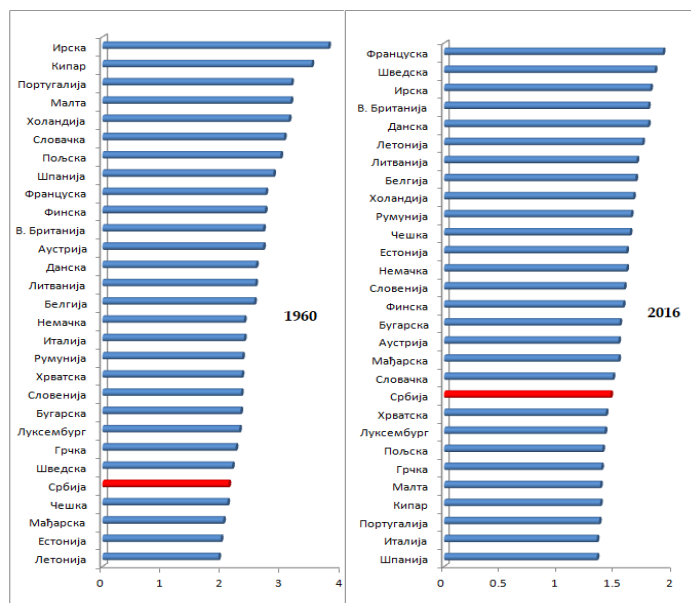
ТРЕНДОВИ ФЕРТИЛИТЕТА ОД ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА

Шездесете године прошлог века сматрају се подобним за почетак праћења промена у фертилитету, с обзиром да наступа нов период у репродуктивној историји европског континента. Преовлађујући тренд у домену плодности

кретао се у континуираном опадању вредности, првенствено до нивоа неопходног за обнављање становништва, а затим и испод 2,1. Малобројне земље су се још 1960. године суочиле са феноменом недовољног рађања, односно Летонија, Естонија, Мађарска и Чешка (између 1,94 и 2,09 детета по жени, *графикон 1*). У том периоду, према подацима демографске статистике, у Србији рађање је било на нивоу потреба (2,11). Највише стопе бележиле су Ирска (3,78) и Кипар (3,5), заједно са неколицином земаља у којима је ниво рађања износио преко 3 детета по жени. Србија се у релативно кратком периоду сврстала у групу нискофертилних земаља, јер је нагло обарање плодности започело раније у односу на већину земаља, током 1950-их година (Пенев, 2001).

Анализа базирана на подацима Eurostat-а показује да се са недовољним рађањем, већ током седамдесетих година суочила значајна већина земаља Западне и Северне Европе. Осамдесете године су раздобље наглог обарања фертилитета у Јужној Европи, док је процес најкасније регистрован у бившим социјалистичким земљама, током 1990-их.

Графикон 1. Стопа укупног фертилитета, Србија и државе Европске уније, 1960. и 2016.

Извор: Eurostat database (2018); World Bank (2018).

Изузетно сложено раздобље на европском континенту чине деведесете године услед специфичних услова које су имале неоспорну рефлексију на фертилно понашање становништва (Пенев, 2001; Рашевић, 2004). У том контексту, посебно се издвајају бивше социјалистичке

земље, а нарочите државе бивше СФРЈ. Екстремно низак фертилитет (СУФ испод 1,30) регистрован је 1993. године у Италији (1,25) и Шпанији (1,27). У току наредне деценије ниво рађања испод 1,30 евидентиран је у још једанаест држава ЕУ (Eurostat database, 2018). У Србији је након релативно стабилног кретања СУФ између 1960-их и 1990-их година (Пенев, 2001; Рашевић, 2004; Никитовић, 2011), током 1990-их поново регистрован њен интензиван пад. Веома низак фертилитет (СУФ испод 1,50) у Србији је први пут забележен 1999. године (1,40 детета по жени), након чега је до 2004. године флукутирао око нивоа 1,50.

Сам почетак 21. века може се квалификовати као раздобље изразито ниског фертилитета. Све чланице ЕУ су се суочиле са недовољним рађањем, укључујући и Ирску и Кипар, које су, махом, у претходном периоду карактерисале више стопе у односу на друге земље. Најнижи ниво рађања међу ЕУ-28 у 2000. години бележи Чешка (1,15), док највишу вредност региструју Француска и Ирска, од по 1,89 детета по жени. Екстремно низак ниво рађања такође је евидентиран у земљама Јужне Европе (Шпанија, Италија и Грчка), и у Словенији и Бугарској (1,26).

Деценију касније наступају повољније тенденције, с обзиром да је у већини земаља ЕУ забележено лагано повећање СУФ. Конкретно, у 2012. години Француска и Ирска су имале вредност СУФ од 2,01, потом су следиле Шведска и Велика Британија (од по 1,91 детета по жени). Bongaarts и Sobotka (2012) наводе да се у основи оствареног пораста СУФ налазе социо-економски (економски раст, повећање родне равноправности, пронаталитетни ефекат мера и друго) и демографски фактори (ефекат одложеног рађања). Приметан пораст стопе рађања остварен је у неколико земаља ЕУ: Велика Британија, Шведска, Чешка и Словенија (Eurostat database, 2018). Ниске стопе рађања наставиле су да осликавају репродуктивни модел у земљама Јужне Европе. Најнижи ниво фертилитета Србија региструје 2007. године са алармантно ниском вредношћу од 1,38 детета по жени. Европски демографи оцењују да је у популацијама које се током дужег периода суочавају са веома ниским нивоом рађања тешко достижна његова рехабилитација. Након 2008. године у Србији је приметна стабилизација рађања на нивоу од 1,40 детета по жени. Значајно је напоменути да је након 2005. године ниво фертилитета Србије константно испод просека ЕУ-28.

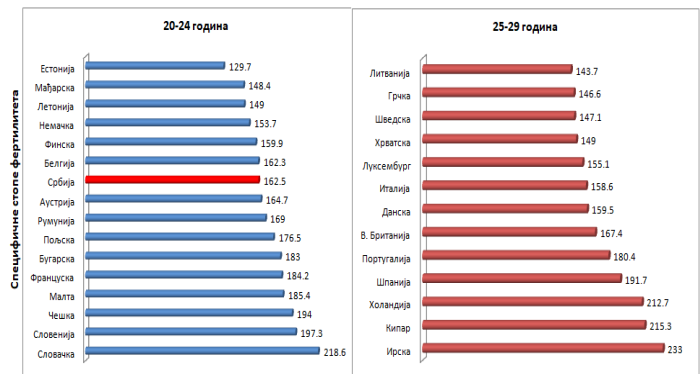
Према најновијим подацима (Eurostat database, 2018) ниједна земља ЕУ, као ни Србија, не региструје вредност стопе укупног фертилитета изнад 2,1 (графикон 1). Разлике су присутне, међутим њихов распон се креће само у оквирима вредности фертилитета које су испод нивоа замене генерација. Није изненађујуће регистровање најнижег фертилитета у Шпанији, Италији (1,34) и Португалији (1,36) с обзиром да већ дужи период земље Јужне Европе имају ниже стопе у односу на друге европске земље. Француска (1,92), Шведска (1,85) и Ирска (1,81) се налазе на самом врху листе. Ниво стопе од 1,46 детета по жени сврстава Србију у категорију земаља са веома ниским фертилитетом, који је забележен у још десет чланица ЕУ. У том контексту, евидентно је да са актуелним нивоом фертилитета Србија ближа популацијама Јужне Европе и бившим социјалистичким земљама. Чињеница да се највише стопе рађања од почетка 21. века, махом, региструју у земљама Западне и

Северне Европе, а најниже у популацијама Централне и Јужне Европе, формира утисак да државе ЕУ осликава, поред препознатљиве економске, и трајнија диференцираност репродуктивног понашања. Уколико се осврнемо на шездесете године 20. века, ситуација је била другачија. Изузимајући Ирску, највише стопе рађања бележиле су земље које се данас, махом, суочавају са најнижим стопама. У току протеклих нешто више од педесет година (1960-2016), најинтензивнија промена нивоа рађања регистрована је на Кипру (где је СУФ са 3,50 у 1960. сведена на 1,37 у 2016. години). У неколико држава забележен је сличан тренд са нешто мањом разликом, али свакако се ради о значајном паду СУФ: Португалија, Малта, Словачка, Пољска и Шпанија.

ПРОМЕНЕ У МОДЕЛУ РАЂАЊА

Феномен одлагања рађања чини препознатљиву карактеристику савременог друштва и сматра се значајним узроком ниског нивоа фертилитета (Sobotka, 2004). Пораст рађања након 30. године и највише стопе плодности у старосним групама 25-29 и 30-34 године осликавају западноевропски модел, који се наводи као репрезент савременог облика криве фертилитета. Транзиција у обрасцима фертилитета током последњих деценија истовремено је значила евиденцију смађења рађања у млађим старосним групама.

Графикон 2. Старосне групе жене са максималним специфичним стопама фертилитета (у ‰), Србија и државе Европске уније, 1960-1965.

Извор: UN (2018).

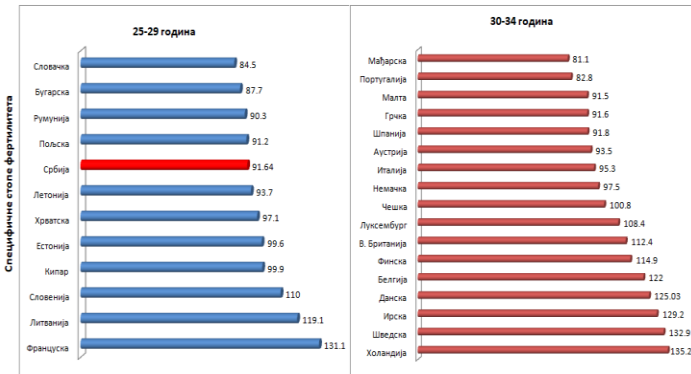
Напомена: Податак за Србију се односи на 1961. годину; израчунат је на основу података Демографске статистике (РЗС, 1964) и Пописа 1961. (документациони материјал РЗС).

Разматрање нивоа плодности по петогодишњим старосним групама чланица ЕУ-28 и Србије током раздобља 1960-2015. констатује неколико чињеница. Репродуктивни врх, током прве половине 60-их година прошлог века, формирао се у старосној групи 20-24 године, осим Србије и код петнаест држава ЕУ, док је код преосталих тринаест то чинила пет година старија кохорта (25-29 година, графикон 2). Евидентно је да су високе стопе плодности старосних група 20-24 и 25-29 година карактерисале готово све земље, међутим са израженим распоном вредности специфичних стопа фертилитета према старости (ССФ). У старосном моделу рађања држава у којима је доминирала кохорта 20-24 године, најнижи ниво вредности је забележен у Естонији (129,7‰), а највиши у Словачкој (218,6‰). Код старосне групе 25-29 година издвајају се Литванија (143,7‰) и

Ирска (233,0‰), са најнижом, односно највишом ССФ (Магдаленић, Војковић 2015).

Савремени образац фертилитета одликује, између осталог, највише стопе плодности у старосним групама 25-29 и 30-34 године. Диспропорције у вредностима ССФ међу земљама су значајне, и у млађој (25-29), пример Словачке и Француске, и у старијој старосној групи, пример Мађарске и Холандије (30-34 година, графикон 3). Анализа података за 2010-2015. указује да у већини

Графикон 3. Старосне групе жене са максималним специфичним стопама фертилитета (у ‰), Србија и државе Европске уније, 2010-2015.

Извор: UN (2018); РЗС (2016).

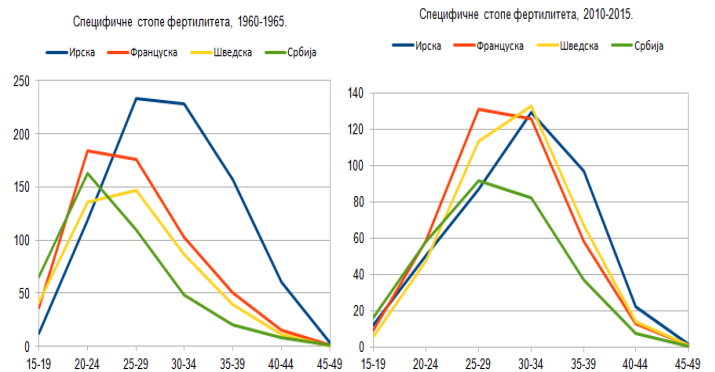
земаља репродуктивни врх формира старосна група 30-34 година, док код дванаест држава, укључујући и Србију, то чини пет година млађа генерација. Пре само пола деценије, ситуација је била другачија, с обзиром да су по бројности доминирале земље у оквиру којих је старосна група 25-29 година била носилац максималног рађања (Магдаленић, Војковић 2015). Евидентно је да бројније постају земље са вишим нивоом плодности након 30 године, али то не значи да су регистроване и смањене вредности ССФ, већ њихова стагнација. Конкретно, у периоду 2005-2010. државе са највишом стопом рађања у оквиру старосних група 25-29 и 30-34 године (Француска 134,2‰ и Ирска 133‰, респективно) бележе приближне вредности као и државе које у актуелном периоду имају највише стопе (Француска 131,1‰ и Холандија 135,2‰, респективно). Упоредна анализа иницијалних (из периода 1960-1965) и вредности ССФ из периода 2010-2015. сведочи о постојаности процеса одлагања рађања и раширености усвајања ниских репродуктивних норми, с обзиром да је поред прерасподеле висине плодности различитих старосних група, евидентирано и преполовљење фертилитета код појединих старосних кохорти.

У циљу адекватније видљивости промена ССФ и позиционирања Србије у погледу карактеристика у обрасцу фертилитета, даља анализа је структурирана у два корака. Првенствено су разматране сличности и разлике у транзицији фертилитета Србије и земаља ЕУ које у актуелном моменту бележе највише вредности СУФ (Француска, Шведска и Ирска). Затим, пажња је посвећена компаративној анализи старосног модела рађања Србије и земаља које се, тренутно, налазе на дну листе према стопи укупног фертилитета (Португалија, Италија и Шпанија).

Србија у односу на државе Европске уније са највишим фертилитетом

Шездесетих година 20. века у Србији и Француској старосна група 20-24 формирала је репродуктивни врх, док је старосна група 25-29 година, већ тада, била носилац максималног рађања у Ирској и Шведској (графикон 4). Нагли пад фертилитета у Србији, рефлектовао се на смањење ССФ по старосним групама, па су у старости 25-29 година стопе рађања биле за 25-37% ниже у односу на исту генерацију у Шведској и Француској, и дупло ниже у односу на фертилитет жена у Ирској. Диспропорције у ССФ за следеће петогодишће (30-34) су биле још израженије: двоструко ниже у односу на стопу рађања у Француској и четвороструко ниже у односу на фертилитет жена у Ирској. Евидентно је да је Ирска према обрасцу фертилитета у значајној мери одступала од уобичајеног модела осталих европских држава, како по знатно вишем нивоу фертилитета у старосним групама 25-29 и 30-34 године (233,0 и 228,0‰), тако и по готово изједначеним фертилитетом старосне кохорте 35-39 година, са стопом рађања десет година млађом генерацијом жена у осталим земљама. Србија је бележила највиши ниво фертилитета адолесценткиња (15-19) и релативно висок ниво плодности у старосној групи 20-24. Међутим, распон вредности код жена старијег фертилног узраста се кретао од најниже регистрованих у Србији (48,7 и 19,9‰) до знатно виших нивоа фертилитета у Ирској (228,0 и 157,0‰) (Магдаленић, Војковић 2015).

Графикон 4. Старосни модел рађања по петогодишњим старосним групама мајки у Србији и државама Европске уније са највишим СУФ у 2016. години

Извор: UN (2018); RZS (1964), (2016).

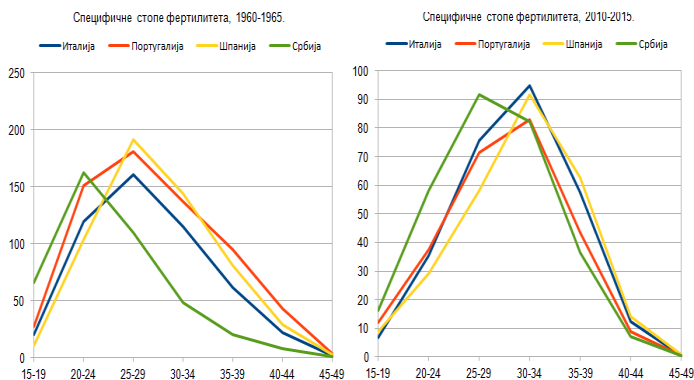
Упоредна анализа и у актуелном периоду (2010-2015) упућује да се Србија према моделу рађања налази у неповољном положају. Виши ниво плодности регистрован у најмлађим старосним групама (19-24 и 20-24) не може надоместити значајнију разлику у ССФ старијих генерација. Старосна група 25-29 година је носилац максималног рађања у Србији и Француској, али са значајном разликом у распону вредности (91,64‰ према 131,1‰). Различитост у вредностима ССФ најизраженија је у старосним групама 35-39 и 40-44 година, јер је ниво плодности у Србији, у зависности од појединих земаља, не само дупло, већ троструко нижи. Редукција рађања, у погледу прерасподеле висине плодности различитих старосних група, првенствено је

наступила у Француској (1980-их година), а најкасније у Србији почетком 21. века, када преваленцију стиче старосна кохорта 25-29 године. Уколико посматрамо темпо промена (1960-2015) највиши пад фертилитета у Србији је реализован код најмлађих старосних група, с обзиром да су стопе четвороструко (15-19), односно готово троструко смањене (20-24). Заједничка одлика Србије, Француске и Шведске је повећање ССФ у старосној групи 30-34 године (Магдаленић, Војковић 2015).

Србија у односу на државе Европске уније са најнижим фертилитетом

Шездесетих година 20. века модел криве фертилитета у Србији карактерисао је највиши ниво плодности у старосној групи 20-24 године, док су у Португалији, Шпанији и Италији репродуктивни врх формирале пет година старије генерације (25-29, графикон 5). Заједничка одлика приказаних држава биле су високе стопе плодности код жена млађе репродуктивне старости (20-29), међутим код старијих група фертилне доби (30-44) Србија се издваја по значајно нижим ССФ.

Графикон 5. Старосни модел рађања по петогодишњим старосним групама мајки у Србији и државама Европске уније са најнижом СУФ у 2016. години

Извор: UN (2018); RZS (1964), (2016).

У периоду 2010-2015. старосна група 25-29 година је носилац максималног рађања у Србији, док у осталим државама то чини пет година старија генерација жена (30-34). Евидентне су више стопе рађања Србије у односу на остале земље у оквиру млађих старосних кохорти (15-29), док у преосталим старостима фертилног континента бележи ниже вредности. Особеност посматраних држава је нижи ниво плодности у свим старосним групама у периоду 2010-2015, у односу на 1960-1965. годину. Интензитет промене старосног модела рађања може се окарактерисати прилично уједначеним, и чињеница је да је образац фертилитета Србије за оба временска пресека ближи моделу земаља са најнижим фертилитетом у ЕУ.

* * *

Суштина компаративне анализе репродуктивног модела између Србије и ЕУ-28 била је да укаже на централне тачке проблема, које могу бити и смернице за ефикаснију друштвену акцију. Изузетно низак фертилитет, одлагање уласка у родитељство и рађање у све каснијим годинама мајке карактеришу репродукцију становништва Србије. Анализа је показала да постоји значајан простор за подстицање рађања код жена оптималне репродуктивне доби (20-34 године), с обзиром да је ССФ тих старосних група значајно нижи у Србији, у односу на земље са највишим фертилитетом у Европској унији. Са актуелним СУФ (1,46 у 2016) и приказаним одликама старосног модела рађања, Србија је ближа популацијама Јужне и Централне Европе, а значајно удаљена од земаља вишег фертилитета (Француска, Шведска, Ирска). Одлагање рађања са његовим последицама поприма значајне размере у Србији, и шаље поруку доносиоцима одлука да је потребно усмерити пажњу на промоцију и подршку рађању у оптималном репродуктивном периоду.

Литература

- Bongaarts, J. & Sobotka, T. (2012). Demographic explanation for the recent rise in European fertility. *Population and Development Review* 38(1): 83–120.
- Eurostat. Database. Преузето 01.08.2018. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Magdalenić, I. & Vojković, G. (2015). Promene u starosnom modelu rađanja u Srbiji i zemljama Evropske unije – komparativna analiza. *Stanovništvo* 53(2): 43–66.
- Nikitović, V. (2011). Functional data analysis in forecasting Serbian fertility. *Stanovništvo* 49(2): 73–89.
- Penev, G. (2001). Zamena generacija u Srbiji u periodu 1950-2000. *Stanovništvo* 39(1-4): 45–71.
- Rašević, M. (2004). Fertility trends in Serbia during the 1990s. *Stanovništvo* 42(1-4): 7–27.
- РЗС (1964). *Демографска статистика у Републици Србији 1961*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2016). *Демографска статистика 2015*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- Sobotka, T. (2004). *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: University of Groningen, Dutch University Press.
- The World Bank. Database. Преузето 01.08.2018. <https://data.worldbank.org/indicator>
- UN. World Population Prospects. UN Demographic Database. Преузето 01.08.2018. <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>

Мср Ивана Магдаленић